

АБ ЗМЕНАХ У ПРАВАПІСЕ ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

Агульнавядома, што мова з'яўляецца жывым арганізмам, які апырэры не можа быць статычным, ён мяняецца, эвалюцыяніруе, знаходзіцца ў стане пастаяннага развіцця. Маўленчая практыка заўсёды апераджае працэс кадыфікацыі моўных норм. Таму правапіс як сродак рэгламентацыі жывой мовы не можа доўга заставацца нязменным. На жаль, на любым этапе развіцця, відаць, любой мовы аб'ектыўна прысутнічае і разнабой у занатаванні пэўных адзінак, з'ява неаднастайнай кадыфікацыі, непаслядоўнай фіксацыі правапісных норм у розных слоўніках і даведніках. Асабліва актуальным гэты працэс становіцца падчас афіцыйных змен ці ўдакладненняў у правапіснай сістэме, што якраз і назіраецца зараз у беларускай мове.

Яшчэ да публікацыі новай рэдакцыі “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008) назіраўся выразны разнабой у многіх аспектах напісання, што асабліва тычылася сродкаў масавай інфармацыі, але не мінула і сферу выдання лексікаграфічных крыніц, калі ледзь не кожнае выдавецтва на патрэбу дня імкнулася выдаць арфаграфічны ці перакладны руска-беларускі / беларуска-рускі слоўнік, якія часта супярэчылі адзін аднаму ў правапісе пэўных слоў. Гэтая неаднастайнасць моўнага рэжыму асабліва ўзмацнілася ў апошнія два дзесяцігоддзі, калі існуючы правапіс шмат у чым ужо не адпавядаў патрэбам сучаснай моўнай практыкі і да таго ж пачаў актыўна суіснаваць з дарэформенным (тарашкевіцай). Патрэба ва ўніфікацыі моўнага рэжыму была відавочнай.

Адным з праблемных у напісанні момантаў, дзе часта здараюцца памылкі, з'яўляецца правапіс вялікай літары. Звернемся, у прыватнасці, да змен, што адбыліся ў правапісе вялікай і малой літар згодна з новай рэдакцыяй “Правіл”, і паспрабуем звярнуць увагу на некаторыя пазіцыі, што і надалей выклікаюць пэўныя цяжкасці ў напісанні ўласных імён.

Насамрэч, істотных змен, якіх з небяспекай чакалі менавіта ад гэтага раздзела правапісу, не адбылося. Аднак, на жаль, і вычарпальных адказаў на ўсе пытанні мы таксама не маем, хоць гэта і аб'ектыўна немагчыма ў межах аднаго дакумента, які павінен быў хутчэй акрэсліць магістральныя напрамкі, чым вытлумачыць ўсё да апошняй дробязі, як многія спадзяваліся.

Сучасная рэдакцыя “Правілаў” больш выразна структуравана, у ёй тэматычныя параграфы маюць назву, што паляпшае пошук і ўспрыняцце матэрыялу.

Што да агульных правіл напісання вялікай і малой літар, якія рэгламентуюць правапіс першага слова ў сказе, першага слова пасля зваротка і выклічніка ў пачатку сказа, ва ўстаўных сказах-рэмарках, у пачатку вершаваных радкоў, пры простае мове і цытатах, у сцвярдзальнай частцы пастаноў і пратаколаў, пры перарывах і пропусках у сказе, то тут аніякіх змен у новай рэдакцыі не назіраецца. Адзінае, у “Правілах” 1959-га года асобным пунктам пададзена сістэма рубрыкацыі тэксту. У “Правілах” 2008-га года

такая пазіцыя не адлюстравана, але ж логіка ўжывання вялікіх / малых літар пасля двукроп'я ў пачатку асобных рубрык тэксту, натуральна, і сёння застаецца той жа самай. Адрозны зазначым, што па-за ўвагай гэтай главы ў рэдакцыі 2008-га года засталіся і некаторыя іншыя агульнапрынятыя ў моўнай практыцы моманты, адлюстраваныя ў 1959-м (напрыклад, правапіс падвойных састаўных назваў тыпу “Залаты ключык, або Прыгоды Бураціна”; напісанне афіцыйных і неафіцыйных назваў палітычных партый (Польская аб’яднаная рабочая партыя, але: партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў, лейбарысцкая партыя; партыя Народнай волі або “Народная воля”) – гэтая пазіцыя відавочна страціла сваю ранейшую ідэалагічную актуальнасць; правапіс назваў свят і знамянальных дат з пачатковым парадкавым лічэбнікам, які перадаецца лічбай – 9 Мая), рэгламентацыя якіх таксама не выклікае прэрэчанняў.

У новай рэдакцыі назіраюцца пэўныя змены ў правапісе асабовых і геаграфічных назваў. Гэта тычыцца правапісу пачатковых частак *ван, дон, дэ, ла, эль, о’, д’* і інш. у іншамовных уласных назвах асоб і геаграфічных аб’ектаў. Калі ў 1959-м артыклі і часціцы ў складзе іншамовных імёнаў і прозвішчаў павінны былі пісацца або асобна (за выключэннем *д’*) і з малой літары, або праз злучок і з вялікай (сюды далучаецца і *О’*), а ў складзе геаграфічных назваў – праз злучок з вялікай літары. То ў 2008-м назіраюцца розначытанні ідэнтычных пазіцый у розных главах, што толькі ўскладніла правапіс іншамовных уласных імён:

1959 – *д’Арк, д’Аламбер, д’Арсенваль; О’Конар; Дон-Жуан, Дон-Кіхот; Ван-Гог, Ван-Дэйк; Ла-Валета, Ле-Крэза, Ла-Плата, Ла-Манш.*

2008 – *Д’Аламбер, Д’Артаньян; О’Генры; Дон Хуан, Дон Кіхот; Ван Гог* (с.44 – глава 6. Правапіс вялікай і малой літары), але *Ван-Дэйк* (с.56 – глава 7. Правілы напісання разам, праз злучок і асобна); *Ла-Пампа, Ла-Манш* (с.46) і *ла Валета, ля Крэзо* (с.56).

Таксама змены назіраюцца і пры напісанні афіцыйных уласных назваў дзяржаў і іх аб’яднанняў. Больш паслядоўна ўжываецца вялікая літара. Мяркуючы па прыкладзе (*Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае*), вялікая літара ў родавай назве пашырылася на назвы гістарычных дзяржаў. Тады павінна пісацца *Полацкае Княства, Турава-Пінскае Княства*? Тут выразна не стае або хоць мінімальнага каментару, або яшчэ падобнага прыкладу. Зноў пытанне ўстае больш, чым адказаў на іх.

У “Правапісе” 2008-га года асабліва ўвага нададзена рэлігійнай сферы, сярод асабовых назваў нават вылучаны ў асобны параграф найменні асоб, звязаных з рэлігіяй і міфалогіяй. У кантэксце рэлігійных уяўленняў (але не ў прастамовных устойлівых выразах кшталту *бог яго ведае*) словы *Бог, Гасподзь, Ісус Хрыстос, Боскі суд, Усявышні, Царыца Нябесная, Брахма, Буда* і пад. пішуцца цяпер толькі з вялікай літары.

Адбыліся змены ў напісанні назваў традыцыйных і рэлігійных святаў, пастоў:

1959 – *каляды, сёмуха, масленіца, вялікі пост, курбан-байрам;*

2008 – *Радаўніца, Вялікодзень, Каляды, Дабравешчанне, Наўроз, Рамадан* (ужыванне вялікай літары ў падобных найменнях ужо даўно замацавалася ў моўнай практыцы).

Змены ў бок пашыранага выкарыстання вялікай літары напаткалі і самыя дыскусійныя параграфы данай главы – правапіс вялікай і малой літар у назвах дзяржаўных органаў і іншых арганізацый і адпаведна ў найменнях пасада і званняў. Фармальна логіка напісання засталася ранейшая (змяніліся толькі самі органы ўлады, установы і, як вынік, і іх назвы): з вялікай літары ўсе словы ў найменнях (за некаторым выключэннем) найвышэйшых органаў улады (*Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь*) і афіцыйных назвах асоб па вышэйшых дзяржаўных (і рэлігійных) пасадах і ганаровых званнях (*Прэм’ер-міністр Рэспублікі Беларусь*); толькі першае слова – у найменнях іншых дзяржаўных органаў, устаноў і арганізацый (*Міністэрства эканомікі Рэспублікі Беларусь*). Нават пададзены асобны пункт аб напісанні з малой літары найменняў аддзелаў і іншых падраздзяленняў навуковых, адукацыйных устаноў (*вучоны савет факультэта, калегія Міністэрства культуры*). Захаваны і афіцыйны / неафіцыйны кантэкст ужывання слоў тыпу *прэзідэнт, кароль, імператар*. Але выразная тэндэнцыя да пашырэння ўжывання вялікай літары ў назвах пасада яшчэ доўга будзе разбураць адзіны правапісны рэжым беларускай мовы. Ды і як цяпер быць з *народнымі пісьменнікамі, заслужанымі артыстам, пасламі* і іншымі назвамі пасада, тытулаў, званняў і ступеняў, пра якія ў новай рэдакцыі ані слова?

Пашырылася ўсведамленне назваў некаторых знамянальных гістарычных падзей і дат, перыядаў і эпох як назваў уласных і як вынік – пашырэнне ўжывання вялікай літары:

1959 – *крыжовыя паходы, другая сусветная вайна*;

2008 – *Крыжовыя паходы, Першая сусветная вайна, Другая сусветная вайна*.

Аднак, па-ранейшаму застаецца пытанне: напрыклад, *Д/дзень філалагічнага факультэта* (ці *Д/дзень БДУ*), *Д/дзень студэнта, Г/грамадзянская вайна* – гэта ўласныя (патрабуюць вялікай літары) ці родавыя (пішуцца з малой літары) назвы знамянальных падзей і дат? Нават разумеючы агульную логіку правіла, многія з нас пастаянна шукаюць адказы на падобныя прыватныя пытанні.

Як бачым, выданне новай рэдакцыі “Правіл”, якая шмат у чым удакладніла і ўпарадкавала правапісную сістэму, усё ж не пазбавіла карыстальнікаў беларускай мовы ад пэўных цяжкасцяў у напісанні некаторых уласных імён, асабліва іншамоўнага паходжання. Застаецца чакаць выхаду ў свет універсальнага лексікаграфічнага даведніка, акадэмічнага слоўніка ўласных імён, які б ліквідаваў адкрытыя пытанні, не знятыя “Правісам-2008” або проста аб’ектыўна не ахопленыя ім, які б змог стаць не толькі добрым дарадцам, каторага так сёння не стае, а менавіта той ідэальнай “апошняй інстанцыяй”, адлюстраваннем агульнапрынятай, усталяванай абсалютнай ісціны пры выбары таго ці іншага напісання, што значна спрыяла б

захаванню адзінства моўнага рэжыму ва ўсіх сферах выкарыстання беларускай мовы.

Літаратура

1. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. – 144 с.
2. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1959. – 160 с.